

LITERATUUR OVER NEDERLANDSE MOLLUSKEN

door

J.N. de Vries

In 1974 verscheen informatieblad 4 "Literatuur over Nederlandse mollusca-I". In deze literatuurlijst zijn ook moeilijk verkrijgbare werken opgenomen. Ook wordt geen aanwijzing gegeven in hoeverre de Nederlandse mollusken hier inderdaad mee kunnen worden gedetermineerd. Als men uitgaat van de (tegenwoordig niet meer zo vanzelfsprekende) veronderstelling, dat de beginner basiskennis

door bestudering van Nederlandse mollusken tracht te verkrijgen, is een goede literatuurlijst zeer belangrijk. Hieronder wordt enige literatuur besproken. Het eerder genoemde informatieblad geeft een overzicht van de oudere literatuur.

Van Benthem Jutting (1947) geeft een vindplaatsenoverzicht van alle recente soorten. Om zelf de verschillende soorten te vinden is enige kennis omtrent de eisen die mollusken aan hun omgeving stellen noodzakelijk. Van Benthem Jutting & Van Regteren Altena (1959) geven een uitstekende inleiding tot die kennis. Janssen (1975) geeft een systematisch overzicht van de Nederlandse soorten, inclusief de aangespoelde fossielen.

Na het verschijnen van deze lijst zijn enige soorten voor het eerst in Nederland aangetroffen, nl. Odostomia umbilicaris, Turbonilla acuta (Hoeksema, 1977), Sepiella japonica (Van Regteren Altena, 1976), Ferrissia wautieri (Van der Velde & Roelofs, 1977), Acicula polita (Clerx et al., 1978) en Milax budapestensis (Gittenberger & De Winter, 1980). Het materiaal van Hydrobia stagnorum bleek behalve genoemde soort voornamelijk H. ventrosa te bevatten (Bank et al., 1979). Ook Stagnicola palustris en Littorina obtusata blijken elk uit 2 soorten te bestaan. L. littorea, L. mariaae, L. saxatilis, L. tenebrosa en L. neritoides zijn de in Nederland levende alikruiken (Hopman, 1979). Een overzicht van de Nederlandse Littorina's zal door de heer A.W. Fortuin in Basteria worden gepubliceerd.

In de bijgaande tabel zijn ook ondersoorten meegeteld. Hier is discussie over mogelijk. Zo heeft bv. Janssen Ensis arcuatus ensoides en Ensis minor subarcuatus als ondersoorten opgenomen, terwijl Van Urk (1964) voor beide variëteiten vermeldt dat zij tussen de hoofdvorm zijn te vinden. Dat de inzichten van Janssen hier volledig gevolgd worden, moge blijken uit het volgende overzicht:

Aantal nummers in Janssen, 1975	843
Ontbrekende nummers (137, 406 en 798)	<u>3</u>
	840
Extra ondersoorten en <u>Lamellaria</u>	
	<u>latens</u>
	<u>35</u> +
	875
Correcties (nieuwe soorten - <u>Littorina</u>	
rudis)	<u>8</u> +
Totaal aantal Nederlandse soorten en ondersoorten:	883

Om te bepalen hoeveel (onder)soorten met de literatuur kunnen worden gedetermineerd moet men eigenlijk de beschrijvingen en afbeeldingen nauwkeurig toetsen. Dit is echter praktisch onmogelijk. Als een soort werd genoemd, is die soort in de telling opgenomen. Telfouten en verschillende namen zorgden ervoor dat de uiteindelijke cijfers nog minder betrouwbaar werden. Zo bleek b.v. achteraf dat *Nucula turgida* (=nitidosa) soms niet meegeteld was.

Janssen geeft voor elke (onder)soort een aanduiding, nl. R(cent), A(angevoerd) en/of F(ossiel) (al dan niet met vraagteken). Voor het bijgaande overzicht werd bij meerdere aanduidingen steeds de eerste (van links naar rechts) aanduiding gekozen. Een soort met de vermelding?R A F is hier dus onder ?R opgenomen. Alle soorten die hier als F of ?F zijn meegeteld, komen in ons land dus niet als R of A voor. Onder A komen zowel soorten voor die weer kunnen worden verwacht (b.v. Skeneopsis planorbis) als soorten waarvoor dit niet het geval is (b.v. Monetaria moneta). Met name bij land- en zoetwater-

mollusken zijn deze A(angevoerde) soorten nauwelijks van belang en mogen dus best ontbreken.

Als men het bovenstaande in aanmerking neemt, blijkt dat alle landslakken met Kerney & Cameron zijn te determineren. Deze uitstekende Engelse gids is door dr. E. Gittenberger bekwaam vertaald en zelfs op diverse punten verbeterd. Bovendien is een determineertabel en overzicht met 35 (algemene) Zuidfranse soorten toegevoegd. Een uitgebreide literatuurlijst (met commentaar) maakt verdere studie mogelijk. De vormen A, R en B van Arion hortensis blijken resp. A. distinctus, A. hortensis en A. owenii (Davies, 1979) te moeten heten. Publicaties over het voorkomen van deze soorten zijn in Nederland (nog) niet verschenen.

Janssen en De Vogel geven afbeeldingen en beschrijvingen van praktisch alle Nederlandse zoetwatermollusken. Ferrissia wautieri lijkt op Acroloxus lacustris, maar de top is naar rechts gericht. Naast de Hydrobia-tabel raadplege men Bank et al. (1979). Het onderzoek naar Stagnicola palustris geschiedt aan de Universiteit van Nijmegen. (Kuijper, 1980:3). Adam geeft veel bijzonderheden en uitstekende afbeeldingen.

Aanmerkelijk meer moeilijkheden bieden de mariene mollusken. In Zeeland vooral, maar ook op de Waddeneilanden (Eemperiode) kan men fossielen tussen het recente materiaal aantreffen. Van Regteren Altena et al. hebben Gastropoda en Scaphopoda behandeld, terwijl van deel 2 met de Cardacea een totaal van 131 (ruim de helft!) soorten bewerkt is (Janssen & Van der Slik, 1978).

Degene die zich met Europees materiaal bezighoudt kan mariene Bivalvia en Gastropoda met de 3 delen van Nordsieck determineren. De Nederlandse soorten gaan echter verscholen in de grote hoeveelheid niet-inheemse mollusken. Nordsieck heeft zijn boeken strak opgezet, zodat men bij gebruik van deze boeken automatisch in de systematiek wordt ingewijd, d.w.z. achtereenvolgens worden orde, familie en genus beschreven, zodat de soortbeschrijvingen kort kunnen blijven. Helaas is met name op de indeling in subgenera en ondersoorten wel wat aan te merken. CB 137 bevat een discussie over Nordsieck. Algemene kritiek op zijn opvattingen en werkwijzen is ook te vinden bij Gittenberger (1975: 6,7) en Verduin (1978). Voor de "messen" verwijst Nordsieck overigens naar de uitstekende publikatie van Van Urk (1964).

Alle mariene groepen worden door Entrop en McMillan behandeld. Het boekje van Entrop beleefde 3 drukken. Voor de tweede druk werden de teksten van de geslachten Ensis en Spisula geheel herzien. Helaas werden de gegevens over het voorkomen niet of nauwelijks uitgebreid en ontbreken de zeenaaktslakken geheel. Zeenaaktslakken zijn wel gedeeltelijk opgenomen in McMillan, waarin de helft van de Nederlandse soorten wordt beschreven. Van de 32 kleurenplaten zijn vooral de platen 16, 17, 20 (zeenaaktslakken), 49 en 52 (Hiatella en boormossels) erg mooi. Verder nog 48 zwartwit platen en korte beschrijvingen van land- en zoetwatermollusken. De moeilijke Pisidium-soorten zijn niet opgenomen. Trouwens ook wel beschreven soorten zijn lang niet allemaal afgebeeld, want op een plaat staan gemiddeld 5 soorten.

Ziegelmeier geeft prachtige foto's. In het Prosobranchia-deeltje staan ook 9 zoetwatersoorten. Helaas ontbreekt in het Bivalvia-deeltje Spisula elliptica en worden slechts 2 Ensis-soorten beschreven. De Eemfossielen Mactra corallina plisto-neerlandica en Venerupis aurea senescens, die meestal ontbreken, zijn echter wel opgenomen. De foto van Cardium exiguum doet op het eerste gezicht aan C. haunsiense Petersen & Russell, 1971 denken.

Christensen geeft in zijn aardige boekje afbeeldingen en korte beschrijvingen van 145 Westeuropese tweekleppigen met soms bijzonderheden over het levende dier. In dit boekje slechts 3 Ensis-soorten, terwijl ook de 3 Spisula-soorten er bekaaid afkomen. Cardium exiguum en C. haunsiense zijn beide opgenomen en ook treft men enkele soorten die

Overzicht van het aantal Nederlandse (onder)soorten (totaal en in de literatuur)

	Amphi-neura				Bivalvia				Scapho-poda				Gastropoda				Cephalo-poda				Totaal											
	R		A		R		A		A		F		T		R		A		F		T		R		A		F		T			
	?		?		?		?		?		?		?		?		?		?		?		?		?		?		?			
Zoetwater	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Land	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Zee & brakwater	1	1	5	7	51	20	57	4	150	5	287	2	4	6	66	12	94	12	167	5	356	9	4	6	19	127	37	164	16	321	10	675
Totaal	1	1	5	7	78	20	57	4	151	9	319	2	4	6	206	17	116	19	169	5	532	9	4	6	19	294	42	186	23	324	14	883
Adam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	26	-	-	-	131	2	5	3	-	-	141	-	-	-	-	157	2	5	3	-	-	167
Christ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	111	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46	16	25	2	22	-	111
Entrop	1	1	4	6	47	17	27	-	2	-	93	2	-	2	26	9	51	-	4	-	90	9	-	2	11	83	27	86	-	6	-	202
J & De V.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	32	-	-	-	43	4	34	10	16	1	108	-	-	-	-	70	4	34	10	17	5	140
Janus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	-	-	-	101	1	3	4	-	-	109	-	-	-	-	112	1	3	4	-	-	120
K & C	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	99	3	16	6	-	-	124	-	-	-	-	99	3	16	6	-	-	124
Lindner	1	1	-	2	29	5	11	-	13	-	58	1	-	1	13	3	20	1	3	1	41	-	-	-	-	43	9	32	1	16	1	102
McWillan	1	1	5	7	58	17	42	3	30	-	150	2	-	2	161	12	59	8	36	2	278	6	-	2	8	226	30	110	11	66	2	445
Nords., 1968	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	6	62	5	34	2	133	-	-	-	-	24	6	62	5	34	2	133
Nords., 1969	-	-	-	-	50	20	52	4	53	1	180	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	20	52	4	53	1	180
Nords., 1972	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43	4	34	10	16	1	108	-	-	-	-	43	4	34	10	16	1	108
V R A et al.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4	5	15	4	37	4	159	2	220	-	-	-	-	15	4	38	4	163	2	225
Zieglm., 1957	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42	12	20	1	10	-	85
Zieglm., 1966	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29	6	27	2	6	-	70	-	-	-	-	29	6	27	2	6	-	70

bij Entrop ontbreken, wel in dit werkje aan (b.v. *Montacuta substriata* en *Thyasira flexuosa*). Een schema toont de verspreiding van tweeklep-pige weekdieren in de Noordzee (blz. 28 en 29). Kleur en beperkte omvang maken het mogelijk de meeste schelpen snel op naam te brengen. De literatuurlijst is helaas minder geslaagd.

Gegevens over het levende dier zijn te vinden bij Christensen, Entrop, Janus, Lindner en Kerney & Cameron. Adam geeft in 48 bladzijden, waarvan 16 platen, veel gegevens over mantel, schelp, organen en ontwikkeling van alle groepen (incl. mariene groepen!). Eerste aanwijzingen voor het houden van mollusken in aquaria en terraria geven Entrop, Janus en Kerney & Cameron.

Het verzamelen van mollusken en het opzetten van een collectie wordt besproken door Entrop, Janssen & De Vogel, Janus en Kerney & Cameron. Als de collectie volgens de systematische indeling wordt opgeborgen leert men gauw de overeenkomsten en verschillen tussen de soorten kennen. Zowel Janssen als Lindner geven een goed systematisch overzicht.

Verdere determinatieproblemen kunnen worden opgelost door het bezoeken van determinatiedagen van de NMV, bestudering van literatuur en het raadplegen van specialisten. De Duitsers hebben al een lijst vervaardigd die het onderzoekgebied van de leden vermeldt (Jungbluth, 1979). Voordat men materiaal opzendt moet men echter eerst de medewerking van de desbetreffende specialist verkrijgen.

Tot slot onder voorbehoud nog iets over verkrijgbaarheid en kosten. In de gewone boekwinkel kan men Lindner, Kerney & Cameron (beide + f 40,-), Christensen (+ f 20,-) kopen. In de openbare bibliotheek kan men Entrop en Janus lenen. Nordsieck kan men bestellen bij Gustav Fischer Verlag, Wollgrasweg 49, Postfach 720143, D-7000 Stuttgart 72 (+ f 82,50 per deel). (Nordsieck (1972) is uitverkocht, maar een tweede druk is in voorbereiding.)

Van Urk (1964), Van Benthem Jutting (1947), Van Benthem Jutting & Van Regteren Altena (1959) (f 15,-) en Van Regteren Altena et al. (f 7,50) zijn verkrijgbaar bij de bibliothecaris van de NMV. Voor de overige boeken kan men zich tot de gespecialiseerde boekhandel wenden. (McMillan + f 25,-, Janssen & De Vogel + f 10,-, Adam + f 20,-, Ziegelmeier (+ f 10,- per deeltje).)

LITERATUUR

- ADAM, W., 1960. Mollusques. I. Mollusques terrestres et dulcicoles.- Faune de Belgique, 1-402.
- BANK, R.A., L.B.M. Butot & E. Gittenberger, 1979. On the identity of *Helix stagnorum* Gmelin, 1791 and *Turbo ventrosus* Montagu, 1803 (Prosobranchia, Hydrobiidae).- *Basteria* 43: 51-60.
- BENTHEM JUTTING, W.S.S. VAN, 1947. Lijst van gementen als vindplaatsen van Nederlandsche Mollusken.- *Basteria* 11: 54-86.
- BENTHEM JUTTING, W.S.S. VAN & C.O. van REGTEREN ALTENA, Eds., 1959. The Netherlands as an environment for Molluscan life.- *Basteria* 23 (supplement): 1-174..
- CHRISTENSEN, J.M., 1979. Schelpen: 1-125. Zutphen.
- CLERX, J.P.M., W.J.M. MAASSEN & Th.E.J. RIPKEN, 1978. Drie voor Nederland nieuwe soorten landslakken uit Zuid Limburg.- *Basteria* 42: 1-5.
- DAVIES, S.M., 1979. The *Arion hortensis* complex, with notes on *A. intermedius* Normand (Pulmonata: Arionidae).- *Journal of Conchology* 29: 173-187.
- ENTROP, B., 1965. Schelpen vinden en herkennen: 1-320. Zutphen. Tweede druk.
- GITTENBERGER, E., 1975. Inleiding tot de terminologie in de systematiek. Informatieblad 3: 1-7.
- GITTENBERGER, E. & A.J. DE WINTER, 1980. Nieuwe gegevens over in Nederland gevonden naaktslakken.- *Basteria* 44: 71-76.

- HOEKSEMA, D.F., 1977. De Pyramidellidae van Terschelling en Schiermonnikoog.- CB van de NMV 174: 628-631.
- HOPMAN, H.J., 1979. Verslag van de wetenschappelijke vergadering van de NMV op 31 maart 1979, gehouden te Leiden.- CB van de NMV 188: 886-887.
- JANSSEN, A.W., 1975. Systematische lijst van Nederlandse recente en fossiele mollusken.- Meded. Werkgr. Tert. Kwart. Geologie 12: 115-170.
- JANSSEN, A.W. & L. VAN DER SLIK, 1978. De fossiele schelpen van de Nederlandse stranden en zeegaten, tweede serie, 7.- Basteria 42: 49-72.
- JANSSEN, A.W. & E.F. DE VOGEL, 1965. Zoetwatermollusken van Nederland.- Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie. Amsterdam: 1-160.
- JANUS, H., (z.j.) Onze land- en zoetwaterslakken en -mossels: 1-127. Zutphen.
- JUNGBLUTH, J.H., 1979. Malakozologie 1978. Eine Bestandsaufnahme der Arbeitsgebiete der Mitglieder der Deutschen Malakozoologischen Gesellschaft.- Mitt. dtsh. malak. Ges. 3: 400-419.
- KERNEY, M.P. & R.A.D. CAMERON, 1980. Elseviers slakkengids: 1-310. Amsterdam-Brussel.
- KUIJPER, W.J., 1980. Handleiding voor het projekt zoetwatermollusken (Mollusca). Instructies voor medewerkers EIS-Nederland 2: 1-7.
- LINDNER, G., 1977. Elseviers gids van de zeeschelpen: 1-256. Amsterdam-Brussel.
- McMILLAN, N.F., 1968. British Shells: I-XII, 1-196. London-New York (Warne).
- NORDSIECK, F., 1968. Die europäische-Gehäuseschnecken (Prosobranchia). Vom Eismeer bis Kapverden und Mittelmeer: I-VIII, 1-273. Stuttgart.
- NORDSIECK, F., 1969. Die europäischen Meeresmuscheln (Bivalvia). Vom Eismeer bis Kapverden, Mittelmeer und Schwarzes Meer: I-XIII, 1-256. Stuttgart.
- NORDSIECK, F., 1972. Die europäischen Meeresschnecken (Opisthobranchia mit Pyramidellidae. Rissoacea). Vom Eismeer bis Kapverden, Mittelmeer und Schwarzes Meer: I-XIII, 1-327. Stuttgart.
- REGTEREN ALTENA, C.O. VAN, 1976. Schilden van Sepiella japonica aangespoeld bij Zandvoort.- Basteria 40: 13-16.
- REGTEREN ALTENA, C.O. VAN, A. BLOKLANDER & L.P. POUDEROYEN, 1965. De fossiele schelpen van de Nederlandse stranden en zeegaten. Eerste serie.- Nederlandse Malacologische Vereniging: 1-55. Tweede druk.
- URK, R.M. VAN, 1964. De Nederlandse Ensis-soorten.- Basteria 28: 45-66.
- URK, R.M. VAN, 1976. Tabel voor de Europese Spisula-soorten.- CB van de NMV 173: 601-604.
- VELDE, G. VAN DER & J.G.M. ROELOFS, 1977. Ferrissia wautieri (Gastropoda, Basommatophora), nieuw voor Nederland.- Basteria 41: 73-80.
- VERDUIN, A., 1978. Inspiratie uit kleine ergernissen.- CB van de NMV 185: 827-829.
- ZIEGELMEIER, E., 1957. Die Muscheln (Bivalvia) der deutschen Meeresgebiete.- Helgoländer wiss. Meeresunters. 6: 1-64. Veränderter Nachdruck 1974.
- ZIEGELMEIER, E., 1966. Die Schnecken (Gastropoda: Prosobranchia) der deutschen Meeresgebiete und brackigen Küstengewässer.- Helgoländer wiss. Meeresunters. 13: 1-66. Veränderter Nachdruck 1973.